

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

У статті конституційно-правовий механізм забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та громадянина розглядається як цілісна система правових форм, заходів і засобів, взаємодія яких спрямована на реалізацію рівності таких прав і свобод, убезпечення від посягань на права і свободи та на попередження порушень принципу рівності таких прав і свобод або поновлення оскаржуваних чи порушених прав і свобод в аспекті забезпечення рівноправ'я.

Ключові слова: конституційно-правовий механізм, принцип рівності, права та свободи людини і громадянина, гарантії.

**Васильченко
Оксана Петрівна,**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Закріплення на рівні Основного Закону України принципу рівності прав і свобод людини та громадянина є важливою гарантією його здійснення, однак не гарантує його автоматичної реалізації. Як справедливо зазначає з цього приводу український науковець О. Чуб, «Для практичної реалізації будь-якого суб'єктивного права важливо не тільки записати й урочисто проголосити норму про відповідне право в Конституції, але й докласти зусиль для того, щоб люди її засвоїли, щоб її виконували» [1, с. 92].

Саме тому нагально постає питання щодо вироблення належної юридичної системи в галузі захисту основних прав і свобод людини та громадянина взагалі і механізму забезпечення принципу рівності таких прав і свобод зокрема. Потрібно зазначити, що особливістю зазначеного механізму є те, що предмет його регулювання складає не тільки сам принцип рівноправ'я, а й уся сукупність таких прав і свобод (політичні, особисті, економічні, соціальні, культурні, екологічні і т. ін.). До окресленої системи входить також масив суміжних груп предметів регулювання.

Якщо звернутися до вітчизняної науки конституційного права, потрібно зазначити, що здебільшого

предметом її дослідження ставали гарантії реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні (праці Т. Заворотченко, О. Білоскурської, В. Колісника та ін.), а також механізм забезпечення таких прав і свобод (роботи Ю. Тодики, О. Марцеляка), реалізації деяких передбачених Конституцією України груп прав і свобод (праці О. Пушкіної, Л. Липачової, Л. Летнянчина та ін.). Російські науковці також приділяли увагу окремим аспектам окресленої тематики. Так, цікавими є дослідження Н. Гончарової, Є. Петренко, О. Кузнецової, Є. Хазова. Заслужують на увагу досить ґрунтовне дослідження А. Ніколаєва, який детально розкрив конституційно-правовий механізм реалізації в Російській Федерації Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, і докторська дисертація Г. Комкової, присвячена дослідженню принципу рівності таких прав і свобод у Росії.

Зрозуміло, що доцільно розглядати конституційно-правовий механізм забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та громадянина в аспекті його гарантування, тобто як механізм, що гарантує реалізацію задекларованих положень нормативно-правових актів, які закріплюють принцип рівності таких прав і свобод в Україні.

Вважаємо, що під цим механізмом слід розуміти цілісну систему правових форм, заходів і засобів, взаємодія яких спрямована на реалізацію рівності прав і свобод людини та громадянина, убезпечення від посягань на права і свободи та на попередження порушень принципу рівності таких

прав і свобод або поновлення оскаржуваних чи порушених прав і свобод в аспекті забезпечення рівноправ'я в Україні. Він має свою структуру, яка характеризується єдністю елементів, що перебувають у певних зв'язках і відносинах між собою, характеризують сутність об'єкта як ціле і відносно незалежне зовні явище.

У той же час сьогодні важко чітко визначити набір складових механізму забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та громадянина, оскільки він не отримав належного дослідження в науці конституційного права. Більшою мірою, як ми вже зазначали, у науці конституційного права характеризувалися споріднені правові категорії щодо цих прав і свобод як «механізм реалізації прав і свобод людини та громадянина», «механізм забезпечення прав і свобод людини та громадянина», («здійснення»), «забезпечення», «захист», «охорона» таких прав, свобод і обов'язків тощо.

Оскільки ми досліджуємо механізм забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та громадянина в Україні, то зупинимось на аналізі механізму забезпечення цих прав і свобод.

Під механізмом забезпечення прав людини і громадянина найчастіше розуміють систему засобів і чинників, за допомогою яких здійснюється реалізація прав і свобод особи та їх охорона відповідними зобов'язаними суб'єктами державної влади, а у разі порушення – їх захист і відновлення [2], чи єдину систему взаємодіючих правових засобів, з допомогою яких держава здійснює юридичний вплив

на правовідносини між суб'єктами права з метою визнання, дотримання та реалізації основних прав людини і громадянина [3, с. 197], чи динамічний взаємозв'язок норм та інститутів конституційного права, які характеризують формальний і матеріальний зміст прав людини в їх взаємодії, а також установлюють базові принципи організації та функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування в частині сприяння реалізації та захисту таких прав і свобод, визначених конституцією та імplementованих у систему національного законодавства нормами міжнародного права.

На думку відомого українського правознавця О. Скакун, механізм соціально-правового забезпечення прав і свобод людини формує відповідні підсистеми – механізми реалізації, охорони, захисту прав, де перший (механізм реалізації прав людини) включає засоби, що потрібні для створення умов реалізації прав і свобод, а складові гарантії забезпечення прав становлять собою відповідні умови і засоби, що сприяють реалізації кожною людиною і громадянином прав, свобод і обов'язків, що закріплені в Конституції України. Друга підсистема – механізм охорони прав – включає заходи з профілактики правопорушень для закріплення правомірної поведінки особи. Третя підсистема – механізм захисту прав – включає засоби, що спрямовані на поновлення прав, порушених протиправними діями, а також відповідальність особи, що вчинила правопорушення [4, с. 206].

Академік П. Рабінович стверджує, що забезпечення прав і свобод лю-

дини передбачає три елементи (напрямки) державної діяльності щодо створення умов для здійснення прав і свобод людини: 1) сприяння реалізації прав і свобод (шляхом позитивного впливу формування їх загально-соціальних гарантій); 2) охорону прав і свобод (шляхом уживання заходів, зокрема юридичних, для профілактики порушень прав і свобод); 3) захист прав і свобод людини (відновлення порушення правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [5, с. 16–23].

О. Марцеляк пише, що найбільш прийнятним є підхід, за якого поняття «забезпечення прав і свобод» охоплює здійснення певних дій, спрямованих на: а) удосконалення національного законодавства країни і приведення його до міжнародних стандартів у галузі прав людини; б) реалізацію громадянами своїх прав і свобод; в) охорону прав і свобод людини та громадянина; г) захист прав і свобод людини та громадянина [6, с. 36]. Приблизно цей же підхід підтримує О. Черв'якова, яка зазначає: «Під забезпеченням основних прав розуміють, з одного боку, систему їх гарантій, а з другого – діяльність органів держави зі створення умов для реалізації прав громадян, їх охорони, захисту і відновлення порушеного права» [7, с. 44].

Російський державознавець О. Лукашева вважає, що категорію «механізм забезпечення» прав і свобод особи слід поділяти на три підсистеми – механізм реалізації, охорони і захисту. На підтвердження цієї тези, на думку авторки, діють такі загальноприйняті визначення, за якими

«реалізація прав і свобод особи» – це безпосереднє їх втілення у життя; «охорона прав і свобод особи» – це профілактичні заходи для попередження їх порушень; «захист прав і свобод особи» – це заходи, спрямовані на відновлення порушених прав. Механізм забезпечення прав і свобод узагальнює всі ці поняття. Виходячи з цього, вони є його складовими елементами [8, с. 186].

А. Олійник і В. Заяць вважають, що забезпечення прав громадян включає в себе: а) створення умов, що сприяють реалізації прав; б) охорону прав від порушень з боку кого б то не було; в) процес реалізації та захист цих прав від уже здійсненого реального їх порушення; г) відновлення порушених прав на всіх стадіях правореалізаційного процесу [9, с. 20–21].

Т. Бабкова під механізмом забезпечення прав і свобод людини та громадянина розуміє динамічну, взаємоузгоджену та взаємопов'язану систему встановлених Конституцією та законами України правових форм, засобів і заходів, за допомогою яких здійснюється реалізація прав і свобод людини та громадянина, їх охорона та захист [10, с. 75].

Таким чином, можемо констатувати, що механізм забезпечення прав і свобод людини та громадянина є широким поняттям й охоплює собою «реалізацію прав і свобод людини та громадянина», «охорону прав і свобод людини та громадянина», «захист прав і свобод людини та громадянина».

При цьому ми підтримуємо думку І. Бородіна, що співвідношення категорій «охорона» і «захист» виглядає таким чином: механізм захисту реалі-

зується в разі порушення прав і свобод громадян, якщо їх охорона не була забезпечена, а під механізмом охорони розуміють сукупність профілактичних заходів, що здійснюються адміністративними органами та їхніми посадовими особами, громадськими організаціями й іншими суб'єктами процесу для попередження порушень прав і свобод громадян, а також усунення різних перешкод, які заважають їх реалізації [11, с. 37–38].

Щодо механізму реалізації прав і свобод громадян досить влучною є думка О. Синьова, який вважає, що той полягає у створенні реальних умов для безперешкодної їх реалізації шляхом попередження порушень [12, с. 9]. Однак ми вважаємо, що юридичний порядок реалізації прав людини та громадянина не можна звужувати лише до зазначеного підходу, а потрібно розглядати у двох аспектах:

1) ініціативний – реалізація прав і свобод забезпечується самою особою, яка сама визначає порядок їх реалізації, організує їх здійснення;

2) процедурно-правовий – спосіб реалізації людиною своїх прав визначається законом.

На нашу думку, конституційно-правовий механізм забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та громадянина в Україні можна розглядати через призму гарантій, адже вони безпосередньо встановлюють правові приписи, які закріплюють положення, покладені в основу механізму забезпечення принципу.

На думку деяких науковців, механізм юридичних гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина можна розглядати в статич-

та динаміці. У статичності – як сукупність юридичних умов реалізації та засобів захисту цих прав, що втілюється в правовій поведінці суб'єктів зазначених прав з метою перетворення їх у життя. У динамічності – як регламентований процес забезпечення реалізації та захисту конституційних прав і свобод як конкретних юридичних можливостей, що передбачає наявність певних стадій:

1) позитивне закріплення конституційних прав і свобод, що відповідають міжнародним актам про права людини;

2) створення системи правових інститутів, уповноважених правом на використання юридичних засобів;

3) юридичну (організаційно і процесуально оформлену) діяльність інститутів і самих громадян;

4) формування у громадян правових навичок і культури прав людини. Функціонування механізму передбачає взаємодію його складових як по вертикалі, так і по горизонталі [13, с. 21].

Щодо основних тенденцій розвитку гарантій, то цікавою є думка Ю. Тодики, який зазначав, що з прийняттям Конституції України 1996 року набуло більшого посилення гарантування основних громадянських і політичних прав та свобод особи і звуження гарантій соціально-економічних і культурних (духовних) прав і свобод людини та громадянина. Це зумовлено, з одного боку, відходом від патерналістської функції держави, а з іншого – розумінням, що держава, на жаль, навіть у досить багатих країнах не в змозі в повному обсязі гарантувати права людини в соціально-економічній сфері. Загалом учений

виділяє такі ключові тенденції розвитку конституційно-правового регулювання основних прав і свобод людини та громадянина в Україні:

1) розширення каталогу прав і свобод, закріплених на рівні Основного Закону;

2) новелізація традиційних конституційних прав, свобод і обов'язків;

3) пріоритетність не соціально-економічних, як це було раніше, а громадянських і політичних прав і свобод;

4) орієнтація конституційно-правової регламентації правового статусу особи на міжнародні стандарти прав людини;

5) посилення гарантій основних громадянських і політичних прав та свобод і звуження гарантованості економічних, соціальних та культурних (духовних) прав;

6) звуження кола конституційних обов'язків;

7) посилення в цілому юридичних гарантій прав і свобод [14].

На підставі аналізу та узагальнення норм конституційного законодавства України можна дійти висновку, що на сьогодні немає єдиного нормативно-правового акта, який би закріплював увесь перелік гарантій принципу рівності прав і свобод людини та громадянина.

Гарантії механізму забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та громадянина класифікуються на нормативні (матеріально-правові і процесуально-правові) та інституційні.

Матеріально-правова нормативна складова охоплює визначений Конституцією та законами України зміст принципу рівності прав і свобод лю-

дини та громадянина в Україні, а процесуально-правова – форми та засоби, спрямовані на гарантування цього принципу, іншими словами – це комплекс регламентованих процедур, що здійснюються органами державної влади, місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян чи їх посадовими та службовими особами, іншими суб'єктами конституційного права щодо реалізації, охорони та захисту рівноправ'я в Україні.

Інституційний зріз механізму забезпечення принципу рівності зазначених прав і свобод постає з процесуально-правової нормативної складової та включає систему органів державної влади, місцевого самоврядування, політичних партій і громадських організацій, самих громадян, діяльність яких спрямована на реалізацію, охорону та захист рівноправ'я в Україні. Їх можна поділити на тих, які наділені функцією захисту від імені держави і здійснюють забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та громадянина як інститути громадянського суспільства.

На підставі аналізу положень Конституції України можна виділити систему органів, уповноважених забезпечувати гарантований конституційними нормами принцип рівності таких прав і свобод. До них належать Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства, відомства, органи виконавчої влади на місцях, суди, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Рахункова палата, прокуратура та адвокатура, інші правоохоронні органи нашої держави, а також органи місцевого самовряду-

вання, політичні партії, громадські організації та ін.

Інституційна складова конституційно-правового механізму забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та громадянина охоплює як національні (внутрішньодержавні) інституції, так і міжнародні (зовнішні). Серед останніх слід особливо виділити Європейський суд з прав людини, який відіграє важливу роль у сфері захисту прав людини в Україні.

Взагалі, як показує практика, більшість проблем механізму забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та громадянина пов'язані головним чином не з відсутністю відповідної нормативної бази і системи уповноважених органів. Це буває вкрай рідко. Налагодження виконання задекларованого принципу рівності прав і свобод людини та громадянина потребує більш ґрунтовного підходу, а саме реформування чинної системи з метою усунення наявних недоліків і приведення відповідно до кращих світових стандартів і вимог міжнародних документів, згода на обов'язковість яких надана Україною (серед яких зокрема як основа – Європейська конвенція з прав людини), змін у процесі їх функціонування. Таким чином, приведення відповідно до зазначених пріоритетів механізму забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та громадянина потребує проведення ґрунтовних реформ вітчизняного механізму державної влади, політичної та соціально-економічної сфер.

Сам же конституційно-правовий механізм забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та

громадянина в Україні – це визначена Конституцією та законами України, взята в єдності внутрішньоврегульована сукупність правових гарантій нормативного та інституційного характеру, які здійснюють правовий вплив на суспільні відносини щодо правомірної реалізації, охорони та захисту рівноправ'я в Україні.

Список використаних джерел:

1. Чуб О. О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами : монографія / О. О. Чуб. – Х. : Одісей, 2005. – 232 с.
2. Нікітенко Л. О. Зміст механізму забезпечення конституційного права на підприємницьку діяльність / Л. О. Нікітенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/2817/%CB>.
3. Гасанов К. К. Конституционный механизм защиты основных прав человека : монографія / К. К. Гасанов. – М. : Юнити-дана, Закон и право, 2004. – 432 с.
4. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
5. Рабинович П. М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект) / П. М. Рабинович // Український часопис прав людини. – 1995. – № 2. – С. 16–23.
6. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмена: теорія і практика / Марцеляк О. В. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – С. 36.
7. Червякова Е. Б. Защита конституционных прав граждан средствами прокурорского надзора (проблема общенадзорной деятельности): дис. ... канд. юрид. наук / Червякова Е. Б. – Х., 1992.
8. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность / Лукашева Е. А.; отв. ред. В. М. Чхиквадзе. – М.: Наука, 1986. – 262 с.
9. Олейник А. Е. Реализация прав советских граждан в условиях формирования социалистического правового государства / Олейник А. Е., Заяц В. С. // Актуальные проблемы формирования правового государства ; отв. за вып. С. Б. Гавриш. – Х.: Юрид. ин-т, 1990.
10. Бабкова Т. В. Право громадян на соціальний захист та його забезпечення органами судової влади в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / Бабкова Т. В. – Х., 2014. – С. 75.
11. Бородин І. Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина : монографія / І. Л. Бородин. – Херсон : ОЛДІ – Плюс, 2003. – 218 с.
12. Синьов О. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на права і свободи громадян: автореф... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О. В. Синьов. – Х., 2001. – 20 с.
13. Хазов Е. Г. Конституционные гарантии прав и свобод человека и гражданина в России: теоретические основы и проблемы реализации : автореф. доктора. юрид. наук: 12.00.02 / Е. Г. Хазов. – М.: 2011. – 24 с.
14. Конституційне право України : підручник для студентів вищих навч. закладів / Ю. М. Тоди́ки, В. С. Журавського. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.

Васильченко О. П. Конституционно-правовой механизм обеспечения принципа равенства прав и свобод человека и гражданина в Украине.

В статье конституционно-правовой механизм обеспечения принципа равенства прав и свобод человека и гражданина рассматривается как целостная система правовых форм, методов, способов, взаимодействие которых направлено на реализацию равенства прав и свобод, на предупреждение нарушений принципа равенства, предупреждение посягательств на принцип равенства, восстановление нарушенных прав и свобод в аспекте обеспечения равноправия.

Ключевые слова: конституционно-правовой механизм, принцип равенства, прав и свободы человека и гражданина, гарантии.

Vasylchenko O. P. Constitutional and legal mechanism to ensure the equality of rights and freedoms of man and citizen in Ukraine.

To date, an urgent need to develop a proper legal system for the protection of fundamental rights and freedoms of man and citizen in general, and a mechanism to ensure the principle of equality of rights and freedoms of man and citizen in particular.

A feature of this mechanism is that the subject of its regulation is not only the principle of equality, but the totality of the rights and freedoms of man and citizen (political, personal, economic, social, cultural, environmental, etc.). Delineated system also includes an array of related groups of objects of regulation.

It is advisable to consider the constitutional and legal mechanism to ensure the principle of equality of rights and freedoms of man and citizen in terms of its security, that is, as a mechanism to ensure the implementation of the provisions declared legal acts embodying the principle of equality of rights and freedoms of man and citizen in Ukraine.

We believe that under this mechanism should be understood an integral system of legal forms, activities and resources, cooperation which is aimed at the realization of equality of rights and freedoms of man and citizen, protection against encroachments on the rights and freedoms and to prevent violations of the principle of equality of rights and freedoms of man and citizen, or updates or complained of violated rights and freedoms in terms of equality in Ukraine. It has its own structure, which is characterized by the unity of the elements in a determined relationship.

Thus it can be stated that the mechanism for ensuring the rights and freedoms of man and citizen is broader and covers the «realization of the rights and freedoms of man and citizen», «protection of the rights and freedoms of man and citizen», «protection of the rights and freedoms of man and citizen».

In our opinion, the constitutional and legal framework to ensure the principle of equality of rights and freedoms of man and citizen in Ukraine can be viewed through the prism of guarantees, because they are directly set legal regulations fixing the position of underlying mechanism for the principle.

On the basis of analysis and generalization of rules of constitutional law in Ukraine, we can conclude that at present there is no single legal act that would secure all the list of the guarantees of equality of rights and freedoms of man and citizen.

Establishment of the declared performance of the principle of equality of rights and freedoms of man and citizen requires a more thorough approach, namely the reform of the current system in order to eliminate gaps and align with the best international standards and requirements of international instruments agreed to binding by the Ukraine (among them, in Specifically, as a basis - the European Convention on Human Rights), changes in the course of their operation.

Thus, the constitutional and legal mechanism to ensure the principle of equality of rights and freedoms of man and citizen in Ukraine - is defined by the Constitution and laws of Ukraine, in their entirety, a set of legal guarantees regulatory and institutional nature, which provide legal impact on public relations for the lawful implementation, conservation and protection of equal rights in Ukraine.

Key words: Constitutional and legal mechanism, principle of equality, rights and freedoms of man and citizen, guarantees.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2015